

educació

Guia per a famílies d'infants i joves amb discapacitat motriu

Generalitat de Catalunya
Departament d'Educació

4	Presentació
8	A: La discapacitat motriu
10	B: Els infants i joves amb discapacitat motriu
13	C: La vida quotidiana
16	D: L'escolarització
18	E: Ajuts tècnics
21	F: Serveis de suport per a infants i famílies
24	G: Prestacions i ajuts
26	H: Normativa específica
27	I: Adreces i enllaços d'interès
30	J: Per saber-ne més

Presentació

El desenvolupament de les capacitats individuals de tots els infants i joves i la integració educativa i social constitueixen dues de les finalitats bàsiques de l'educació en la societat actual. La igualtat d'oportunitats i l'atenció a la diversitat de necessitats, que postula l'educació inclusiva, són un objectiu i un repte per als centres educatius, per a les famílies i per a totes les entitats i serveis que articulen l'entorn comunitari.

Les persones amb discapacitat motriu o motora tenen unes limitacions físiques, sovint molt notòries, però el desenvolupament de la persona no depèn solament dels processos fisiològics involucrats en les alteracions del sistema nerviós, muscular i ossi, depèn també de les característiques personals, de la qualitat de les intervencions, de l'organització de l'entorn i de les oportunitats de les relacions socials.

Els avenços socials, educatius i tecnològics que s'han fet en les últimes dècades han comportat progressos significatius per a les persones amb discapacitat motora.

Els pares i les mares tenen un paper fonamental en el foment de l'autonomia, la millora de la qualitat de vida i la consecució de la independència màxima. Comprendre i assumir la realitat del dia a dia dels fills i filles amb discapacitat genera, sovint, sentiments contradictoris, dubtes i preocupacions que requereixen comprensió i suport per poder seguir endavant amb confiança i seguretat.

Un infant amb discapacitat que viu en un entorn acollidor i que coneix les seves necessitats des del primer moment de segur que serà un infant que aprofitarà al màxim tot el seu potencial.

Amb aquesta *Guia per a famílies d'infants i joves amb discapacitat motriu* es pretén facilitar als pares i mares una informació bàsica per propiciar una atenció més efectiva als fills i filles, promoure oportunitats d'estimulació i valoració, mantenir una comunicació i cooperació més eficaç amb els i les professionals, preveure l'escolarització i conèixer els serveis, recursos i prestacions disponibles al seu abast per afavorir-ne al màxim l'autonomia i sociabilitat.

Direcció General d'Atenció a la Comunitat Educativa

La discapacitat motriu

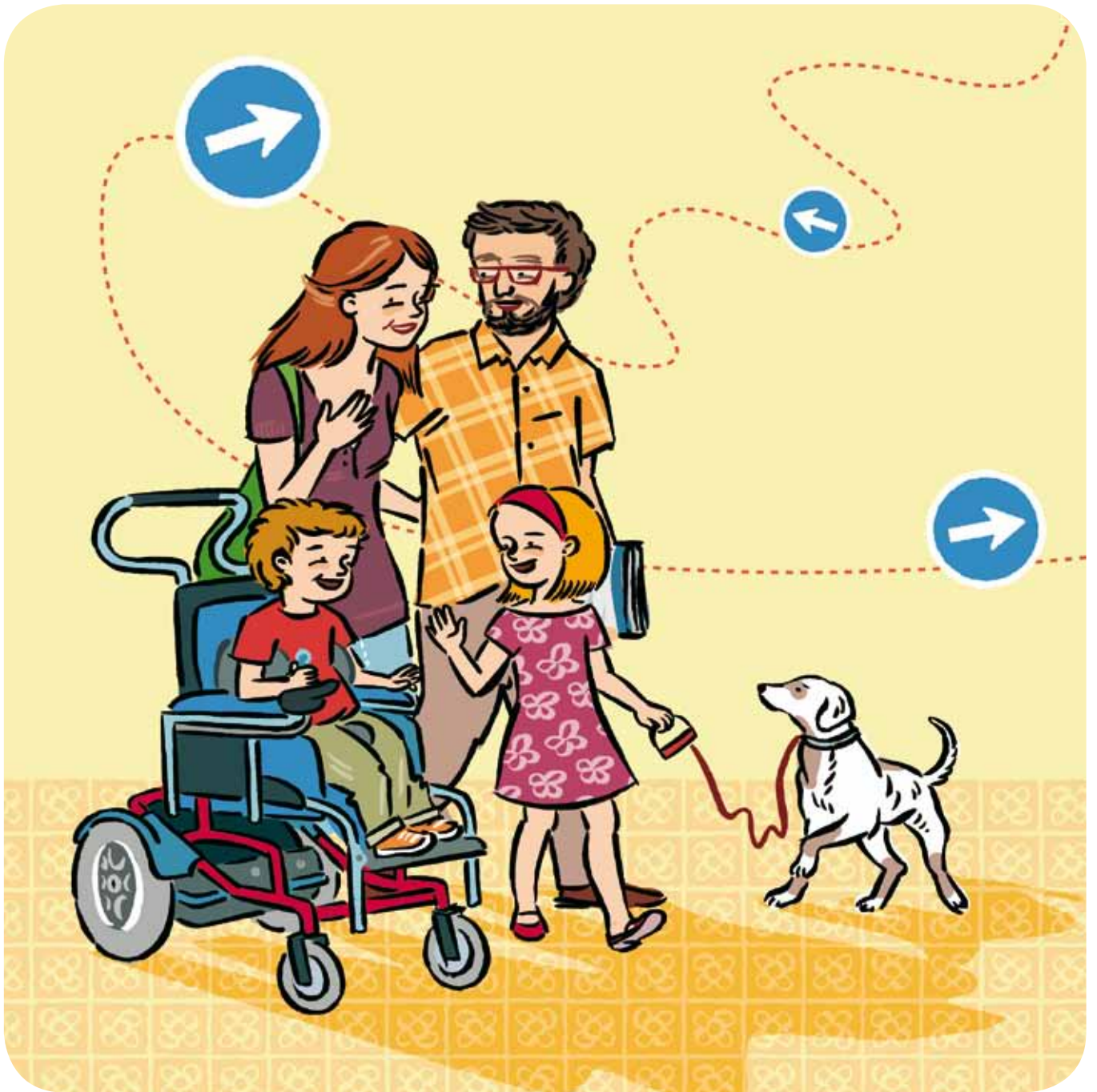
L'origen de la discapacitat motriu pot ser un funcionament deficient del sistema nerviós central, del sistema muscular, del sistema ossi o d'una interrelació de tots tres sistemes, que dificulta o impossibilita la mobilitat funcional d'una o de diverses parts del cos i provoca limitacions en la postura, el desplaçament i la mobilitat.

La discapacitat motriu pot comportar una disfunció permanent o temporal de l'aparell motriu i en alguns casos pot anar acompanyada d'altres afeccions: sensorials (visuals i/o auditives), cognitives (de memòria, percepció, raonament) i comunicatives i lingüístiques (comprensió, expressió), les quals cal abordar conjuntament.

La discapacitat motriu rep noms diferents i es classifica en funció de l'origen, la durada, l'evolució, la part del cos afectada, els efectes funcionals sobre el to muscular, la coordinació de moviments... Convé tenir present que aquests aspectes es poden concretar de forma diferent en cada persona.

És molt important que les famílies s'adrecin i dipositin la confiança en els i les professionals per cercar la valoració, el tractament i les atencions que cada infant necessita i per poder orientar les seves expectatives.

El trastorn motriu pot afectar les persones de maneres diverses: es poden tenir dificultats en tots els moviments, es poden tenir afectades alguna o algunes parts del cos, etc. Cal valorar cada persona per saber quines funcions pot fer millor, per potenciar-les.

Els infants i joves amb discapacitat motriu

En general, durant els primers anys de vida, la majoria dels infants segurament no s'adonen gaire de la seva discapacitat.

En començar l'escola, els nens i les nenes van prenent consciència de la seva condició i poden necessitar ajut per entendre i encaixar els sentiments i les preocupacions per la seva situació. Se'ls pot explicar què els passa, quines activitats poden fer i quines no. Se'ls ha de permetre parlar dels seus sentiments i preocupacions en relació amb la discapacitat. Ara bé, el primer pas per aconseguir una autoacceptació és l'acolliment per part de la família: fomentar que el nen o la nena participi en les activitats familiars, escoltar converses positives referides als seus avenços, deixar-los participar en activitats de la vida quotidiana i parlar de la discapacitat i de les capacitats de manera natural i oberta són condicions que ajudaran el nen o la nena a acceptar-se.

En l'adolescència, etapa complicada per a molts joves, la dificultat es pot magnificar per a un o una jove amb discapacitat. Probablement el fet de comparar-se físicament amb els altres, l'explosió d'interessos nous i la preponderància de rituals de moda els posen en una situació difícil. Aquest és un moment en què es pot buscar suport de diferents tipus, com ara en grups amb joves i adults o, si cal, ajut psicològic.

Així mateix, en molts casos, la sexualitat serà rellevant en un moment concret i en la seva projecció de vida d'adults. Cal reconèixer la sexualitat dels i de les joves amb discapacitat; cal encoratjar-los a parlar-ne entre ells o amb altres adults i crear les condicions i les oportunitats per a la realització plena.

Sovint costa que els pares i les mares reconeguin que els fills i filles creixen i tendeixen a considerar-los com els nens i les nenes petits de temps enrere i a pensar que tot continua igual i que poden tractar les situacions d'ara amb les solucions d'abans.

Els fills i les filles es formen una idea d'ells mateixos tenint en compte què pensen d'ells els seus pares i mares, els i les mestres, la família, els amics... Fomentar-ne l'autoestima i l'autosuperació esdevé fonamental.

La transició cap a la vida adulta

Per a les persones amb discapacitat, és un objectiu a atènyer poder assolir una vida independent, però cal tenir present que s'aprèn a ser independent des de petit i que cal ensenyar aquesta competència.

En l'etapa de transició cap a la vida adulta les necessitats del noi o noia canvien. Els mateixos joves amb discapacitat es plantegen dubtes i poden manifestar preocupació respecte a la seva inclusió al món laboral.

Superar la sobreprotecció afavoreix que els nens i les nenes amb discapacitat desenvolupin la noció de vida independent que és tan necessària per a la transició cap a la vida adulta.

La vida quotidiana

La família té un paper fonamental en el desenvolupament de les persones i quan aquesta tasca educadora està condicionada per la presència d'un fill/a amb discapacitat, sovint les decisions esdevenen més complexes i difícils.

El naixement d'un fill/a amb discapacitat comporta modificacions i canvis importants en l'entorn familiar. Els pares i les mares es troben davant d'una situació inesperada que genera sentiments intensos i noves necessitats personals (canvis en les relacions amb els altres fills i filles, amb els amics, la feina, canvis d'horari per assistir a sessions de serveis especialitzats...). Aquest procés d'adaptació i de redefinició del funcionament familiar obliga a cercar noves maneres de fer i actuar per adaptar-se a la nova situació.

Quan la família s'esforça a comprendre i acceptar la situació del fill o filla se situa en millor posició per promoure i estimular el seu desenvolupament i l'autonomia.

Els infants i joves amb discapacitat motora necessiten un entorn favorable per poder desenvolupar les capacitats, d'acord amb les possibilitats de què disposen i amb les exigències socials que se'ls plantegen.

La vida quotidiana els implica un seguit d'activitats que són complexes: necessiten més temps i més esforç per fer-les. Els materials adaptats i els ajuts tècnics ajuden a compensar dificultats i a poder aconseguir més eficiència amb menys esforç.

Els infants amb discapacitat necessiten una actitud positiva de les persones adultes i una conducta coherent. Cal aprendre a veure l'infant no com un

seguit de limitacions sinó com una persona capaç d'incrementar les seves capacitats, amb les intervencions i els suports adients. Només així és pot afavorir el seu progrés i seguretat.

Sovint les famílies, sobretot en la primera infància, es pregunten si allò que fan és correcte: si fan prou, si les valoracions són encertades, si l'escola és l'adequada, si l'atenció és la que cal... És molt difícil obtenir respostes del tot satisfactòries, però són reflexions i dubtes que cal poder compartir buscant l'assessorament de professionals o d'altres pares i mares que hagin passat per circumstàncies semblants. Hi ha experiències de grups de suport entre pares i mares que són molt útils i encoratjadores.

És fonamental recordar que els infants i joves amb discapacitat, encara que facin algunes coses de manera diferent, tenen les mateixes necessitats, interessos i desitjos que els altres nens i nenes i necessiten les mateixes normes, límits i pautes de comportament que els altres.

L'escolarització

A Catalunya l'escolarització prioritza l'educació inclusiva de l'alumnat en entorns escolars ordinaris. Els serveis educatius compten amb professionals especialitzats (fisioterapeutes, educadors i logopedes) que donen suport a l'alumnat i les famílies.

Per a la matriculació d'infants amb discapacitat cal que l'EAP (equip d'assessorament i orientació psicopedagògica) de la zona emeti un dictamen d'escolarització, que es concreta en una valoració de l'infant i de les seves necessitats i potencialitats educatives. En aquesta valoració es pot comptar amb la participació de professionals d'equips especialitzats. El treball conjunt amb la família permet recollir informació i apreciar totes les alternatives per poder ajudar a prendre les decisions més apropiades respecte a l'escolarització.

Segons el grau d'afectació, l'alumnat amb discapacitat motora pot comptar amb el suport de professionals especialistes, per a l'adaptació a l'entorn escolar i l'accés al currículum, i també amb monitors i moni-

tores de suport quan l'alumnat té una manca d'autonomia en el desplaçament, la higiene o l'alimentació.

És important que família i professionals mantinguin un diàleg fluid per facilitar l'accés a aquelles activitats que conformen el procés educatiu de qualsevol alumne/a: esbarjo, sortides, esplais, activitats extraescolars, etc. En aquest sentit, cal valorar les necessitats de l'alumnat amb discapacitat motriu per facilitar-ne la participació en els diferents entorns ordinaris.

Cooperació amb professionals

La col·laboració entre família i professionals és de gran importància per identificar les capacitats de l'infant, les seves possibilitats i els ajuts que es poden oferir per tirar endavant el seu projecte educatiu i de vida.

És bo que la família identifiqui els moments i les situacions per les quals passa el noi o la noia i quines realitats viu, i és de gran importància que el context familiar i escolar comparteixin les seves necessitats i acordin mútuament estratègies d'intervenció.

L'actitud i la predisposició positiva de famílies i professionals de l'educació són punts clau en l'escolarització dels infants. La cooperació i la confiança mútues permeten superar les dificultats, enriquir les oportunitats i afavorir el desenvolupament personal dels infants.

E

Ajuts tècnics

En els darrers anys s'ha ampliat significativament el material disponible i podem trobar, en botigues convencionals, múltiples materials que possibiliten la realització d'activitats de la vida quotidiana i escolars: coberts amb el mànec de formes diverses, plats amb vora i ventosa, gots de mides, materials i formes diferents, faristols, etc.

En altres casos caldran adaptacions senzilles que es poden adquirir en ortopèdies: superfícies antilliscants per evitar que es mogui el paper o altres materials, adaptadors per a llapis i bolígrafs, tisores amb diverses formes, etc.

Hi ha una gran varietat d'equipaments tecnològics perquè les persones amb discapacitat motriu puguin gaudir de les mateixes oportunitats educatives, de treball i oci. Com a més rellevants, n'esmentem els següents:

- **Ajuts per al posicionament i el control postural**

Mantenir el cos en una postura correcta és fonamental per a la realització de qualsevol activitat que el nen/a faci durant el dia i per evitar malformacions i cansament muscular. Alguns elements que s'utilitzen són: bipedestadors, cadires i taules adaptades, coberts adaptats, etc.

- **Ajuts per al desplaçament**

L'objectiu fonamental és afavorir l'autonomia i facilitar que l'infant pugui desplaçar-se sense l'ajut d'una altra persona. El desplaçament autònom des d'edats primerenques fomenta la independència,

l'adquisició d'aprenentatges i d'experiències i les possibilitats comunicatives i socials. Es pot comptar amb recursos diferents, segons les necessitats i el context: bastons, caminadors, cadires autopropulsables i cadires amb motor amb comandaments per d'adaptar-se a les possibilitats d'accés de cada infant.

• Ajuts per a la comunicació

Quan l'infant mostra dificultats en la producció de la parla pot requerir l'ús de sistemes augmentatius de comunicació (SAC), concretament l'ús de gestos o signes manuals o l'ús de signes gràfics. Quan s'utilitzen signes gràfics, cal ubicar-los en ajuts tècnics per a la comunicació:

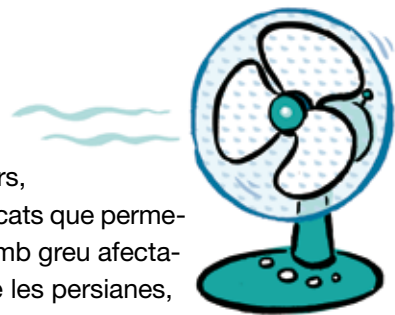
- **Ajuts tècnics senzills.** Es tracta habitualment de superfícies de metacrilat, plàstic, paper, etc., de formes (plafó, llibreta, etc.) i mides diverses.
- **Comunicadors.** Són ajuts tècnics electrònics dissenyats especialment per a la comunicació. Tots estan dotats de veu digital o sintetitzada i s'adapten a les diferents formes d'accés que necessita cada infant.
- **Ordinadors.** Són un gran ajut per a la comunicació, a distància o presencial. Hi ha múltiples adaptacions del teclat i del ratolí i també de programes específics per facilitar-ne l'accés.

• Ajuts per al joc i el control de l'entorn

- **Joguines adaptades.** Les juguines que funcionen amb piles es poden adaptar per ser accionades amb un commutador. Ofereixen als infants amb greus afectacions motrius l'oportunitat de divertir-se, relacionar-se i aprendre.

- **Sistemes de control de l'entorn.** Poden consistir en adaptacions senzilles per controlar aparells elèctrics (com ventiladors, cafeteres, etc.) o sistemes altament sofisticats que permeten un alt grau d'autonomia a persones amb greu afectació motriu: control de la posició del llit, de les persianes, del televisor, de les portes, dels llums, etc.

Sistemes d'accés i ajuts tècnics

Segons les necessitats i possibilitats motrius de l'infant es poden necessitar accessos especials com:

- cobertors per al teclat convencional de l'ordinador;
- teclats ampliatos o reduïts; ratolins que permeten el moviment del cursor mitjançant una bola, una palanca de control, etc.;
- commutadors que, juntament amb sistemes de simulació de teclat i de ratolí, permeten controlar l'ordinador mitjançant un sistema d'encercament en pantalla. Són adequats per a persones amb greu afectació motriu.

Els ajuts tècnics poden facilitar de forma significativa la qualitat de vida de les persones amb discapacitat motriu, tot i que és millor, sempre que sigui possible, utilitzar o adaptar materials ordinaris per facilitar-ne la normalització.

Serveis de suport per a infants i famílies

Serveis de suport a la primera infància

- Els CDIAP (centres de desenvolupament infantil i d'atenció precoç) són serveis públics i gratuïts del Departament d'Acció Social i Ciutadania que ofereixen consulta i tractament a la població infantil de 0 a 6 anys que presenti algun trastorn, o risc de patir-ne, en el desenvolupament per causa orgànica, psicològica i/o social.

Per a més informació:

<http://www.gencat.cat/benestar>

Serveis de suport educatiu

- Els equips d'assessorament i orientació psicopedagògica (EAP) són serveis de suport i assessorament psicopedagògic i social als centres educatius i a la comunitat educativa. Els EAP desenvolupen les seves actuacions en els centres educatius i el seu entorn amb la col·laboració dels altres serveis i professionals del sector.

Per a més informació:

<http://www.xtec.cat/eap>

- Els serveis educatius específics de suport per a l'atenció per a l'alumnat amb discapacitat motriu (SEEM) són un ajut a la tasca docent del professorat i a l'activitat pedagògica dels centres per a l'adequació de les necessitats de l'alumnat amb greus dificultats motrius. També donen atenció i orientació a les seves famílies.

Per a més informació:

<http://www.xtec.cat/cse/motorics>

Serveis d'atenció social

- Els CAD (centres d'atenció a disminuïts) són un servei d'informació, valoració i orientació per a persones amb discapacitat.

Per a més informació:

<http://www.gencat.cat/benestar>

- Els EVOL (equips de valoració i orientació laboral) són serveis que tenen com a funció prioritària l'orientació de les persones amb discapacitat per a la seva integració laboral.

Per a més informació:

<http://www.gencat.cat/benestar>

- Els SIL (servei d'integració laboral) són serveis que tenen com a objectiu afavorir la integració laboral de persones amb discapacitat.

Per a més informació:

<http://www.gencat.cat/treball>

- L'EAL (Equip d'Assessorament Laboral de l'Institut Municipal de Persones amb Discapacitat de l'Ajuntament de Barcelona) és un servei especialitzat en la inserció laboral de persones amb discapacitat al mercat ordinari de treball.

Per a més informació:

<http://www.bcn.cat/imd>

Altres serveis de suport

- El Centre per a l'Autonomia Personal Sirius és un servei del Departament d'Acció Social i Ciutadania, adscrit a l'Institut Català d'Assistència i Serveis Socials, que té com a objectiu potenciar l'autonomia personal, millorar l'accessibilitat i afavorir la integració social de les persones amb discapacitats i la gent gran. Disposa d'àrees d'accessibilitat, ajuts tècnics, comunicació i promoció i difusió.

Per a més informació:

<http://www.gencat.cat/benestar/icass/sirius/pres.htm>

- La Unitat de Tècniques Augmentatives de Comunicació (UTAC) és un servei extern de la Facultat de Psicologia de la Universitat de Barcelona que té un acord de col·laboració amb la Generalitat de Catalunya (Departament d'Educació i Departament d'Acció Social i Ciutadania). S'adreça a les persones amb discapacitat motriu que requereixen formes augmentatives i alternatives de comunicació i tecnologies de suport per a l'accés a l'ordinador, el joc adaptat i el control de l'entorn.

Per a més informació:

<http://www.ub.edu/psicologia/utac/index.htm>

Prestacions i ajuts

Departament d'Educació

- Ajuts per al desplaçament i menjador escolar. Els gestionen els consells comarcals, a excepció de la ciutat de Barcelona, on els ajuts són gestionats pel Consorci d'Educació.

<http://www.gencat.cat/educacio>

- Ajuts per a l'assistència a convivències escolars.

Per a més informació:

<http://www.gencat.cat/educacio>

Ministeri d'Educació

- Ajuts per a l'alumnat amb necessitats educatives especials de suport educatiu (transport, menjador, llibres i material didàctic, tractaments específics...).

Per a més informació:

<http://www.educacion.es>

Departament d'Acció Social i Ciutadania

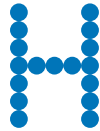
- Programa d'ajuts d'atenció social a les persones amb discapacitat:
 - Ajuts per a la mobilitat
 - Ajuts per assistir a serveis determinats: atenció precoç, rehabilitació, ensenyament postobligatori i formació ocupacional de més de 16 anys
 - Ajuts per a l'autonomia personal i comunicació
- Prestació per tenir un fill o filla a càrrec, fins als 18 anys.
- Pensió no contributiva per a menors de 65 anys amb grau de discapacitat igual o superior al 65%.

- Títol de família nombrosa. El poden demanar les unitats familiars amb dos fills o filles, si un d'ells té discapacitat.
- Accés a centres de dia, centres de respir, llars, residències i pisos tutelats.
- Aplicació dels barems de la Llei de la dependència i autonomia.
Per a més informació:
<http://www.gencat.cat/benestar>

Altres

- Accés a centres específics: tallers, centres ocupacionals, serveis d'orientació intermèdia (SOI), centres especials de treball.
- Mercat ordinari de treball, amb reserva de places dins de l'administració pública.
- Sol·licitud al Patronat Municipal de l'Habitatge de pisos adaptats.
- Desgravacions fiscals.
- Descomptes en transports, serveis públics i activitats diverses.
- Accés al catàleg de prestacions de la Seguretat Social (ICS).
- Matrícula gratuïta i suports concrets a la universitat.
- Reducció del preu de la matriculació, exempció de l'impost de circulació i reducció per la compra de vehicle nou a nom de la persona amb el certificat de discapacitat.

Per accedir a moltes d'aquestes prestacions i ajuts, les persones amb discapacitat motriu han de disposar del certificat de grau de discapacitat igual o superior al 33%, reconegut i valorat pels centres d'atenció a disminuïts (CAD).

Normativa específica

- Llei 51/2003, de 2 de desembre, d'igualtat d'oportunitats, no-discriminació i accessibilitat universal de les persones amb discapacitat (BOE 03/12/2003).
<http://www.boe.es>
- Reial decret 1544/2007, de 23 de novembre, pel qual es regulen les condicions bàsiques d'accessibilitat i no-discriminació per a l'accés i utilització dels tipus de transport per a persones amb discapacitat.
<http://www.boe.es>
- I Pla nacional d'accessibilitat 2004-2012. És un pla d'acció de Govern que pretén sensibilitzar, promoure, investigar i desenvolupar línies d'actuació en matèria d'accessibilitat.
<http://www.seg-social.es/imserso>

Federació ECOM

Adreces i enllaços d'interès

Gran Via de les Corts Catalanes, 562, pral. 2a
08011 Barcelona
Tel. 934515550

ecom@ecom.cat / www.ecom.cat

Moviment associatiu integrat per organitzacions de persones amb discapacitat física que aplega la major part d'entitats i associacions de Catalunya. Citem, entre d'altres, els grups d'ajuda mútua de persones amb discapacitat física, el suport de monitors i monitores per a l'acompanyament en sortides, colònies, etc. Està confederada amb altres federacions estatals de persones amb discapacitat motriu.

CEAPAT

Centre Estatal d'Autonomia
Personal i Ajudes Tècniques.
Ministeri d'Educació, Política
Social i Esport

Los Extremeños, 1
28018 Madrid
Tel. 913634800

ceapat@mtas.es / www.ceapat.org

Organisme que dona un suport especial a les persones amb discapacitat i a persones grans a través de l'accessibilitat universal, el disseny per a tothom i la tecnologia de suport.

COCARMI

Comitè Català de Representants
de Persones amb Discapacitat

Joan Güell, 90-92
08028 Barcelona
www.cocarmi.cat

Associació catalana que s'ha creat amb la finalitat de defensar els drets de les persones amb discapacitat. Representa totes les persones amb discapacitat integrades en les entitats que la conformen.

Associacions

ACAEBH

Associació Catalana
d'Espina Bífida i Hidrocefàlia

Sorolla, 10, baixos
080035 Barcelona
Tel. 934282180

acaebh@telefonica.net

ACAH

Associació Catalana
d'Atàxies Hereditàries

Gran Via de les Corts Catalanes, 562, pral. 2a
08011 Barcelona
Tel. 933234065

acah@telefonica.net

AFAPAC

Associació de Familiars i Afectats
de Patologies del Creixement

Horaci, 15
08022 Barcelona
Tel. 932173225

info@afapac.org / www.afapac.org

ALDEC

Associació de Lluita
contra la Distonia a Catalunya

Hotel d'Entitats de Gràcia
Providència, 42
08024 Barcelona
Tel. 932102512

alde.c@terra.es / www.infodoctor.org/aldec

ASEM

Associació Catalana de
Malalties Neuromusculars

Montsec, 20-22
08030 Barcelona
Tel. 932744983

asemcatalunya@telefonica.net / www.asemcatalunya.com

Associació d'Amputats Sant Jordi

Hotel d'Entitats Can Guardiola
Cuba, 2
08030 Barcelona
Tel. 933453905 i 620324839
amputats_santjordi@hotmail.com /
www.gencat.cat/entitats/amputats.htm

ASPACE

Associació de la Paràlisi Cerebral

Marc Aureli, 16
08006 Barcelona
Tel. 933258300
associacio@aspacecat.org / www.aspacecat.org

CRECER

Associació Nacional per a
Problemes de Creixement

Hotel d'Entitats
Pere Verges, s/n
Edifici La Pau
08020 Barcelona
Tel. 933145849
crecer.catalunya@crecimiento.org / www.crecimiento.org

Lliga Reumatològica Catalana

Llibertat, 48, baixos
08012 Barcelona
Tel. 932077778
lalliga@lligareumatologica.org /
www.lligareumatologica.org/indexcata.htm

TRACE

Associació Catalana
de Traumàtics Craneoencefàlics
i Dany Cerebral

Rector Triadó, 51 bis
08014 Barcelona
Tel. 933250363
info@tracecatalunya.org / www.tracecatalunya.org

Per saber-ne més

ALLUÉ, M. *Discapitados. La reivindicación de la igualdad en la diferencia*. Barcelona: Ediciones Bellaterra, 2003.

AINSCOW, M. *Desarrollo de escuelas inclusivas: ideas, propuestas y experiencias para mejorar las instituciones escolares*. Madrid: Narcea, 2001.

BASIL, C.; BOLEA, E.; SORO, E. "La discapacidad motriu". A GINÉ. *Trastorns del desenvolupament i necessitats educatives especials*. Barcelona: Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya, 1997.

BASIL, C.; SORO-CAMATS, E.; ROSELL, C. *Sistemas de signos y ayudas técnicas para la comunicación aumentativa y la escritura*. Barcelona: Masson, 1998.

CARDONA, M.; GALLARDO, M. V.; SALVADOR, M. L. *Adaptemos la escuela. Orientaciones ante la discapacidad motórica*. Málaga: Ediciones Aljibe, 2001.

CENTRO DE RECURSOS DE EDUCACIÓN ESPECIAL DE NAVARRA, CREENA. *Necesidades educativas especiales: alumnado con discapacidad motórica*. Gobierno de Navarra, Departamento de Educación y Cultura, 2000.

ESCOIN, J. "Tecnologías de la Información y alumnos ciencia motriz". En SANCHO, J. y VVAA. *Apoyos Digitales para repensar la Educación Especial*. Barcelona: Octaedro-EUB, 2001.

GALLARDO, M. V.; SALVADOR, M. *Discapacidad motórica. Aspectos psico-evolutivos y educativos*. Madrid: Ediciones Aljibe, 1994.

SCHAFFER, H. *Decisiones sobre la infancia. Preguntas y respuestas que ofrece la investigación psicológica*. Madrid: Ed. Visor, 1994.

SORO-CAMATS, E.; et al. "Dependencia, discapacidad motriz y pluridiscapacidad". *A: Los cuidados a personas con dependencia*. Barcelona: Obra Social de la Caixa de Catalunya, 2007. (Viure i conviure)

© Generalitat de Catalunya
Departament d'Educació

Edició
Servei de Comunicació i Publicacions

Disseny
Estudi Carme Vives

Il·lustracions
Marta Pau

1a edició
Octubre de 2009

Tiratge
2.000 exemplars

Dipòsit legal
B-32.736-2009

Impressió
JOMAL, S.A.

